

מאירי בשם הגאונים; רמ"א רע"א, ח). ואין צריך לקדש שוב 'קידושא רבה' אלא מכזיב לציאת בקידוש זה ידי שתי החובות (כ"מ במאירי; וכ"כ אחרונים – מובא בשמירת שבת כהלכתה נב, כו. וע"ש בהערה לענין אם אפשר לקדש קידוש זה על הפת, כבליה).

ג. נראה לכאורה שגם ביום טוב, מי שלא קידש בלילה מקדש והולך כל היום כולו, הגם שלענין הבדלה אין הדבר ברור אם מבדיל אחרי כן (ע' באחרונים רצט, ו; מנחת חינוך לא, יז). וזה דלא כמו שצידד בספר ברכת שמעון.

ג. אף על פי שכבוד יום וכבוד לילה כבוד יום קודם, אם אין לו לאדם אלא כוס אחד – אומר עליו קידוש היום בלילה שבת ולא ידחה הקידוש למחרת [אעפ"י שבכך יקיים גם קידוש של יום וגם כבוד יום. ערשב"ם ומאירי], שחביבה מצוה בשעתה.

קידוש של יום קודם להבדלה על היין, אבל הבדלה קודמת לכבוד יום. ועל כן יש לו לשייר מיינו לאחר שקידש לילה ויום להבדלה (עפ"י תוס' ק"ג).

ד. הנכנס לביתו במוצאי שבת ואין לו אלא כוס אחד – מניחה עד לאחר המזון ומבדיל על אותה כוס שמברך עליה, כמאן דאמר ברכת המזון טעונה כוס (ונחלקו הפוסקים בדבר להלכה). ואף על פי ששעת הבדלה קדמה, אין אומרים כאן 'חביבה מצוה בשעתה' כי אדרבה בהוצאת היום עדיף לאחר.

א. כמובא לעיל, לדעת רבנו נסים מדובר כשהתחיל לאכול מבעוד יום אבל בלאו הכי אין מתירים לו לאכול קודם הבדלה. ואולם התוס' הקשו על פירוש זה.

ב. גם אם יש לו יין יותר מרביעית, אי אפשר לו להבדיל ולשתות כמלא לוגמיו ואחר כך לברך על רביעית, שכיון שטעמו – פגמו [ואף רב אשי אינו חולק על כך]. ואין אומרים ישפוך כמלא לוגמיו לכוס אחרת וישתה – שצריך לשתות מכוס שיש בה רביעית (תוס'). וכן נקט המגן-אברהם להלכה דלא כמשמעות השלחן-ערוך. ובהגהות 'חיים נתיב' באר שהתוס' לא כתבו כן אלא לפי ההוה-אמינא. ואולם בשם הגרשז"א מובא שיש לחוש לדברי המגן-אברהם.

ג. אם יש לו מעט פחות משתי רביעיות, נראה שיכול להבדיל בתחילה על רביעית ולשתות מלוא לוגמיו, ואחר כך לתקן הפגימה על ידי שימוג משארית היין שבכלי האחר והרי יש לו רביעית מתוקנת לברכת המזון. ע' מגן אברהם רע"א ס"ק כד; קרבן נתנאל ורע"א; ערוך השלחן רע"א. ל. וכן אם היין שיש לו אינו מוגז במים, יכול להבדיל עליו ולתקנו על ידי הוספת מים – ובגמרא מדובר ביין שכבר נמוגז במים (עפ"י הרא"ש; או"ח רצו, ג).

דין כוס בברכת המזון – בברכות נא-נב.

דף קו (קז)

קצד. א. מה דין 'כוס פגום' לענין כוס של ברכה?

ב. מהו 'קידושא רבה'?

ג. מי שלא הבדיל במוצאי שבת – מה דינו? ומה הדין לענין ברכת האור?

ד. טעם, מהו שיבדיל? טעם, מהו שיקדש?

ה. מי שנטל ידיו לאכילה – האם יכול לקדש?

ו. האם אפשר לקדש על הפת?

א. 'כוס פגום' אין אומרים עליו ברכת המזון, ולא קידוש והבדלה וכדומה. כיצד הוא נפגם – כשטעמו ממנו. רבי יעקב בר אידי הקפיד על (יין מ)כד ששתו ממנו. רב אידי בר שישא הקפיד על כוס ששתו ממנה. מר בר רב אשי הקפיד אפילו על חבית פגומה.

א. רשב"ם פירש: חבית קטנה דוקא. וכן נפסק בשלחן ערוך. ויש מחמירים אף בגדולה (ע' מאירי ועוד), ויש לחוש לדבריהם ולא לשתות מפי ברוז החבית, אפילו גדולה (עפ"י מגן אברהם קפב, ג).
 ב. כתב רשב"ם: קפידא זו היא לכתחילה דוקא אבל אם אין לו אלא פגום – יקדש עליו. וכן נפסק בשלחן ערוך (קפב, ז). וכתבו אחרונים שבמקרה זה טוב להוריק לכלי קטן המחזיק רביעית, שבכך הוא מתקן במקצת את הפגימה (עפ"י משנ"ב. וכן לענין כוס של ברכת המזון – שם סוס"י קפב). ואם יש לו חמר מדינה שאינו פגום – יבדיל עליו ולא על היין הפגום (עפ"י מגן אברהם וש"פ רצו). [ואולם כוס יין שאינו מלא ואינו פגום, עדיף על כוס מלא של חמר מדינה (עפ"י שו"ע הגר"ז שם ט)].

ובקידוש בליה, אפשר שעדיף לקדש על הפת ולא על כוס פגום (משנ"ב רעא סקמ"ג בשם הפמ"ג, ועוד).

ג. אפשר לתקן כוס פגום על ידי הוספת מעט יין או מים וכדו' (פוסקים, עפ"י ירושלמי). ולכתחילה אין להחזיר יין פגום לקנקן היין כדי לבטל פגימתו, אלא כיצד יעשה – יתקן תחילה את הפגום על ידי שישפוך מעט יין עליו. ובדיעבד אם החזיר את הפגום לקנקן – כשר, ובלבד שכמות היין הפגום קטנה מהיין שאינו פגום (עפ"י או"ח קפב, ה-ו ומשנ"ב סכ"ז). והבא לקדש על כוס ששתו ממנה, טוב לכתחילה לתקן בשני האופנים; להוסיף מעט יין לכוס ואחר כך להחזיר את הכוס לבקבוק [אם יש שם יין מתוקן יותר מכמות היין שבכוס], ושוב למזוג מהבקבוק לכוס – וזאת כדי לצאת דעת מהר"ם מרוטבורג שהוספת מעט יין אינה מתקנת פגימה.

ד. מצוה מן המובחר למזוג כוס של קידוש מהבקבוק לשם מצות קידוש, בסמוך אליו (עפ"י או"ח קפג, א).

ב. 'קידושא רבה' הוא קידוש שמקדשים ביום השבת. והסמיכוהו על הכתוב זכור את יום השבת לקדשו. מה מברך – אמר רב יהודה: 'בורא פרי הגפן'. (ונקרא כן מפני שברכת קידוש זו נאמרת בכל הקידושים (רש"י ורשב"ם). והר"ן ועוד ראשונים פרשו שהוא לשון 'סגי-נהור' כלומר קידוש קטן).

א. כיון שתקנוהו חכמים כעין קידוש של תורה, אפשר שאף ביום אסור לטעום קודם שיקדש. ואפשר שצריך גם כן שיהא במקום סעודה כקידוש של לילה. וכן כתב הרמב"ם (שבת כט, י). אבל הראב"ד השיגו ואמר שמותר לטעום קודם שיקדש ביום [ונראה שזה שכתב שם להוכיח מכך שיכול לקדש על הפת – אין כוונתו על היום (וע' כס"מ), שהרי לשיטתו שאפשר לאכול קודם הקידוש ביום א"כ אין שום משמעות לחובת קידוש בפת, אלא כוונתו על הלילה, ומוזה הוכיח שעיקר הקידוש היינו הברכה על השבת ולא דוקא על היין שהרי אפשר בפת, ואילו ביום הלא פשיטא שא"א בפת ועל כרחך שביום אינו 'קידוש' ממש אלא אסמכתא לקבוע הסעודה על היין, הלכך אין ראייה מכך שקראוהו 'קידושא רבה' שאסור לטעום מקודם].

ב. יש סוברים שמצוה לקדש בכל סעודה וסעודה שסועד בשבת (ע' שלטי הגאונים בשם ריא"ז). ואמנם כתב הרמב"ם (שבת ל, לט. וכ"ה ב'שלחן של ארבע' לרבנו בחיי) שגם סעודה שלישית יש לקבוע על היין. (על מנהגי קידוש בסעודה שלישית, ע' בספר מנהגי ישראל ח"א פרק ח. וע"ע אמת ליעקב לעיל קא.).

ג. מי שלא הבדיל במוצאי שבת; אמרו בני רבי חייא: מבדיל והולך בכל השבת. כלומר עד רביעי בשבת [ולא עד בכלל. רשב"ם סמ"ג ועוד, ויש גורסים ברמב"ם 'עד סוף רביעי' (ע' תרומת הדשן קנד), אבל כתב המגיד משנה שהגירסה המחזורת היא עד סוף שלישית], שעד אז נחשב 'לאחר השבת' (רבי זירא). וכן פסק רבא להלכה. ואולם אממר (1 מרימר) אמר בשם רבא: מבדיל כל היום כולו אבל לא בימים הבאים. [ובירושלמי (ברכות ה, ב) מובאת דעה שמבדיל אפילו בחמישי. ויש מגיהים: בשלישי].

על האור, לכל הדעות אינו מבדיל אלא במוצאי שבת (רבי יעקב בר אידי. – הואיל ואז תחילת ברייתו. רשב"ם עפ"י גמרא לעיל נד).

א. רשב"ם ותוס' פסקו כדעה ראשונה, שמבדיל עד יום רביעי. ואילו הר"ף ובה"ג ור"ח כתבו: מבדיל כל היום כולו. להלכה נקטו הפוסקים לעיקר כדעה ראשונה (או"ח רצט,ו).
וכן נחלקו הראשונים בתשעה באב שחל ביום ראשון; יש שנקטו שאין מבדילים על הכוס כלל (רמב"ן, ר"ן בדעת הר"ף) אבל שאר הפוסקים נוקטים להבדיל במוצאי תשעה באב. ועל האור מברך במוצאי שבת (בה"ג, רב עמרם גאון, תוס', רא"ש, תשו"ע או"ח תקנו).

ב. גם אם לא הבדיל במזיד במוצאי שבת – מבדיל אחר כך (שלהן ערוך הגר"ז רצט). ויש מי שפירש שזה דוקא כשמבדיל ביום ראשון, אבל בשאר הימים, ההבדלה אינה אלא מדין 'תשלומין' ולכן אם הזיד אינו מבדיל (עפ"י שדי חמד אסיפת דינים ה,טו).

ג. יש אומרים – שלא כפרשב"ם ושאר פוסקים – שאם לא בירך על הנר במוצאי שבת, יברך לאחר מכן כשמבדיל על הכוס (דעה זו הובאה במאירי ובכלבו).

ד. דנו הפוסקים בהבדלה של יום טוב, אם אפשר לעשותה למחר (ע' רעק"א ועוד). ויש מי שכתב שלפי הדעה שמבדיל למחר, בהבדלה של יום הכיפורים יוכל לברך גם על האור למחר, כי ברכת האור במוצאי יוה"כ פ' אינה משום זמן בריית האור אלא להורות שיום זה היה קדוש משאר יום טוב ונאסרה בו ההדלקה (ע' ברכת אברהם. אך י"ל שלא מצינו שתקנו ברכת האור אלא בלילה שהרי אין מברכים אלא על נר העשוי להאיר ולא העשוי לשאר שימושים (וע' גם בחדושי רא"מ הורב"ץ), ולמחרת בלילה כבר אי אפשר להבדיל. ועי"ל שאינה תקנה מיוחדת למוצאי יום כיפור אלא נכללת בתקנה הכללית של ברכת האור, וכיון שבכל השבתות זמן הברכה אינו אלא בלילה הסמוך, הוא הדין כאן. וכן סתם בספר שמירת שבת כהלכתה (סב,כו) שאין מברכים על הנר לאחר ליל מוצאי יוה"כ פ).

ואולם לאחר יום המחרת, לדברי הכל אין להבדיל הבדלת יום טוב. ומסתבר שאם חל יו"ט ביום ראשון ולא הבדיל עד יום שלישי, יכול להבדיל ביום שלישי על השבת אעפ"י שהיה בינתים יום טוב (הליכות שלמה).

ד. רב חנא בר חנינא שאל מרב הונא: טעם מהו שיבדיל? אמר לו: אני אומר טעם מבדיל. וכן נהג רבי ירמיה. וכן אמר רבה אמר רב נחמן אמר שמואל. וכן הוכיחו מהברייתא (קה:). וכן הסיק רבא להלכה. ודלא כרב אסי ורב יוסף בשם שמואל שאמרו טעם אינו מבדיל – כעת, אלא למחר לפני אכילתו. ראשונים.
יש מי שאומר שאם לא הבדיל בליל מוצאי שבת, כיון שטעם שוב אינו מבדיל. ואולם להלכה נקטו הפוסקים שאין חילוק בדבר אלא בכל אופן טעם מבדיל (עפ"י או"ח רצט,ו). ואפילו עבר במזיד ואכל (משנ"ב שם עפ"י הרמב"ם).

אמר רב הונא אמר רב: טעם – אינו מקדש (אלא למחר). ונחלקו בדבר רב יוסף ורבה בדעת שמואל. והסיק רבא הלכה: טעם – מקדש.

א. פירש הראב"ד דעת האומר טעם אינו מקדש – לא שאינו חייב בקידוש אלא אחרים מקדשים לו ולא הוא עצמו, שנראה כמבזה את המצוה (ובספר דבר שמואל כתב לפי זה שאם אין אחר שיקדש עבורו – יקדש בעצמו).

ב. מי שטעם מכוס של ברכה – לדעת הכל יכול לקדש (עפ"י תוס').

ג. יש להסתפק כשזוכר בסוף סעודתו; האם מתקיים קידוש במקום סעודה במה שכבר אכל, כמו שכתבו התוס' (ק. ד"ה רבי יוסי) לדעת האומר התחילו מבעוד יום אין מפסיקים, או שמא כיון שבאיסור אכל אין נחשבת סעודה זו (ברכת אברהם).

ה. רב ברונא אמר בשם רב: הנוטל ידיו לא יקדש. (רשב"ם: משום שהקידוש מפסיק בין נטילה לאכילה והרי זה כהסה הדעת, הלכך יקדש אחר ויצא זה בשמיעה ולא יקדש בעצמו. רבנו תם: כיון שסובר רב יש קידוש שלא במקום סעודה, יש לחוש שמא לאחר הקידוש יפליג ויצא. ויש פירושים נוספים). אבל רב יצחק בר שמואל בר מרתא העיד מרב שנהג לעתים לקדש לאחר נטילת ידיו.

כתבו ראשונים (ערשב"ם תוס' ורא"ש) שאף על פי שלהלכה נטל ידיו – יקדש [אף על היין]. ומהר"ם חלאה כתב דוקא על הפת אינו הפסק, לכתחילה יש לקדש ואחר כך ליטול לידיים, וכדברי בית הלל (בברכות נא): שמוזגים את הכוס קודם הנטילה. ואפילו ביום שאין שם אלא ברכת 'הגפן' – לכתחילה יקדש ואחר כך יטול. ואילו באשכנז נהגו ליטול תחילה לידיים ואחר כך לקדש (ערא"ש ומרדכי; טור ורמ"א רעא, יב ומשנ"ב שם ובסי' רפד סק"ד).

ו. לפרשב"ם, וכן לשאר פירושי הראשונים, לפעמים היה רב מקדש על הפת – כאשר חביבה לו הפת (ואומר 'יכולו' ומברך 'המוציא' ומקדש ואחר כך בוצע ואוכל). ופעמים היה מקדש על היין – כשחביב עליו היין. ואולם רבנו תם אמר שאין מקדשים על הפת כלל, ומפרש הגמרא בענין אחר.

א. כתב הרא"ש שנהגו העם לקדש על הפת, וכן הסכימו כל הגאונים. ואולם הרמ"א (רעב, ט) כתב שאם יש יין בעיר – אין לקדש על הפת, לחוש לדעת רבנו תם (עפ"י מגן אברהם). ומשמע אפילו אם הפת חביבה עליו יותר מיין. אבל בדרך-החיים פסק כמו שמצדד הבית-יוסף בסוף דבריו שאם הפת חביבה יותר מהיין – יקדש עליה. ונראה שאם היין אינו מקובל עליו ואין לו בו הנאה, ודאי נוכל לסמוך על הסוברים לקדש על הפת לכתחילה (עפ"י באור הלכה שם).
ב. כאשר מקדש על הפת, מניח ידיו עליו עד גמר הקידוש, וכמו שאוחזים כוס של קידוש (מגן אברהם).

ג. כתבו פוסקים שקידוש של היום, לפי שאין לו ברכה מיוחדת, טוב יותר לקדש על שכר שהוא חמר מדינה מאשר על הפת, כי כשמקדש על הפת אין כאן שום שינוי (או"ח רעב, ט. ויש סוברים שגם ביום מקדשים על הפת. ע' במאירי).

ד. כתבו רשב"ם (עפ"י רב עמרם גאון) והתוס': אין הבדלה נאמרת על הפת.

ה. מי שאין לו יין ופת ולא שאר משקים שאפשר לקדש עליהם – אינו מקדש (ע' להלן קיד. וברד"ה שהיין גורם). ובהגהות ריעב"ץ (קיד) כתב לקדש על שאר אכלים. ובאגרות משה (או"ח ח"ד מ, כה) צדד לומר שתלמיד טועה כתב זאת, והורה למעשה שאין לעשות כן.

דף קז

קצה. א. מי שאין לו יין להבדיל עליו במוציא שבת – האם מותר לו לאכול?

ב. על איזה משקה אפשר להבדיל, לקדש, ולברך עליו ברכת המזון?

ג. 'המברך צריך שיטעום' – כמה?

א. אמימר נודמן למקום שלא היה לו יין להבדיל ולן בלילה ההוא בלא אכילה. ממעשה זה למדו שאסור לאכול קודם הבדלה [אם הוא ממתין ליין להבדיל עליו].

יש אומרים שאם אין לו יין ושאר משקים שמבדילים עליהם, מותר מן הדין לאכול ואינו חייב להמתין עד למחר, ואמימר שנהג כן – ממדת חסידות. ויש אומרים שלא יאכל עד למחרת – אם משער שיהיה לו כוס להבדיל למחר עד הצהריים. ויש להחמיר כסברה אחרונה, אם לא באדם חלש שקשה עליו התענית (עפ"י פוסקים או"ח רצו, ג).

שיד

מאירי בשם הגאונים; רמ"א רע"א, ח). ואין צריך לקדש שוב 'קידושא רבה' אלא מכזיב לציאת בקידוש זה ידי שתי החובות (כ"מ במאירי; וכ"כ אחרונים – מובא בשמירת שבת כהלכתה נב, כו. וע"ש בהערה לענין אם אפשר לקדש קידוש זה על הפת, כבליה).

ג. נראה לכאורה שגם ביום טוב, מי שלא קידש בלילה מקדש והולך כל היום כולו, הגם שלענין הבדלה אין הדבר ברור אם מבדיל אחרי כן (ע' באחרונים רצט, ו; מנחת חינוך לא, יז). וזה דלא כמו שצייד בספר ברכת שמעון.

ג. אף על פי שכבוד יום וכבוד לילה כבוד יום קודם, אם אין לו לאדם אלא כוס אחד – אומר עליו קידוש היום בלילה שבת ולא ידחה הקידוש למחרת [אעפ"י שבכך יקיים גם קידוש של יום וגם כבוד יום. ערשב"ם ומאירי], שחביבה מצוה בשעתה.

קידוש של יום קודם להבדלה על היין, אבל הבדלה קודמת לכבוד יום. ועל כן יש לו לשייר מיינו לאחר שקידש לילה ויום להבדלה (עפ"י תוס' ק"ג).

ד. הנכנס לביתו במוצאי שבת ואין לו אלא כוס אחד – מניחה עד לאחר המזון ומבדיל על אותה כוס שמברך עליה, כמאן דאמר ברכת המזון טעונה כוס (ונחלקו הפוסקים בדבר להלכה). ואף על פי ששעת הבדלה קדמה, אין אומרים כאן 'חביבה מצוה בשעתה' כי אדרבה בהוצאת היום עדיף לאחר.

א. כמובא לעיל, לדעת רבנו נסים מדובר כשהתחיל לאכול מבעוד יום אבל בלאו הכי אין מתירים לו לאכול קודם הבדלה. ואולם התוס' הקשו על פירוש זה.

ב. גם אם יש לו יין יותר מרביעית, אי אפשר לו להבדיל ולשתות כמלא לוגמיו ואחר כך לברך על רביעית, שכיון שטעמו – פגמו [ואף רב אשי אינו חולק על כך]. ואין אומרים ישפוך כמלא לוגמיו לכוס אחרת וישתה – שצריך לשתות מכוס שיש בה רביעית (תוס'). וכן נקט המגן-אברהם להלכה דלא כמשמעות השלחן-ערוך. ובהגהות 'חיים נתיב' באר שהתוס' לא כתבו כן אלא לפי ההוה-אמינא. ואולם בשם הגרשז"א מובא שיש לחוש לדברי המגן-אברהם.

ג. אם יש לו מעט פחות משתי רביעיות, נראה שיכול להבדיל בתחילה על רביעית ולשתות מלוא לוגמיו, ואחר כך לתקן הפגימה על ידי שימוג משארית היין שבכלי האחר והרי יש לו רביעית מתוקנת לברכת המזון. ע' מגן אברהם רע"א ס"ק כד; קרבן נתנאל ורע"א; ערוך השלחן רע"א. ל. וכן אם היין שיש לו אינו מוגז במים, יכול להבדיל עליו ולתקנו על ידי הוספת מים – ובגמרא מדובר ביין שכבר נמוג במים (עפ"י הרא"ש; או"ח רצו, ג).

דין כוס בברכת המזון – בברכות נא-נב.

דף קו (קז)

קצד. א. מה דין 'כוס פגום' לענין כוס של ברכה?

ב. מהו 'קידושא רבה'?

ג. מי שלא הבדיל במוצאי שבת – מה דינו? ומה הדין לענין ברכת האור?

ד. טעם, מהו שיבדיל? טעם, מהו שיקדש?

ה. מי שנטל ידיו לאכילה – האם יכול לקדש?

ו. האם אפשר לקדש על הפת?

א. 'כוס פגום' אין אומרים עליו ברכת המזון, ולא קידוש והבדלה וכדומה. כיצד הוא נפגם – כשטעמו ממנו. רבי יעקב בר אידי הקפיד על (יין מ)כד ששתו ממנו. רב אידי בר שישא הקפיד על כוס ששתו ממנה. מר בר רב אשי הקפיד אפילו על חבית פגומה.

א. רשב"ם פירש: חבית קטנה דוקא. וכן נפסק בשלחן ערוך. ויש מחמירים אף בגדולה (ע' מאירי ועוד), ויש לחוש לדבריהם ולא לשתות מפי ברוז החבית, אפילו גדולה (עפ"י מגן אברהם קפב, ג).
 ב. כתב רשב"ם: קפידא זו היא לכתחילה דוקא אבל אם אין לו אלא פגום – יקדש עליו. וכן נפסק בשלחן ערוך (קפב, ז). וכתבו אחרונים שבמקרה זה טוב להוריק לכלי קטן המחזיק רביעית, שבכך הוא מתקן במקצת את הפגימה (עפ"י משנ"ב. וכן לענין כוס של ברכת המזון – שם סוס"י קפב). ואם יש לו חמר מדינה שאינו פגום – יבדיל עליו ולא על היין הפגום (עפ"י מגן אברהם וש"פ רצו). [ואולם כוס יין שאינו מלא ואינו פגום, עדיף על כוס מלא של חמר מדינה (עפ"י שו"ע הגר"ז שם ט)].

ובקידוש בליה, אפשר שעדיף לקדש על הפת ולא על כוס פגום (משנ"ב רעא סקמ"ג בשם הפמ"ג, ועוד).

ג. אפשר לתקן כוס פגום על ידי הוספת מעט יין או מים וכדו' (פוסקים, עפ"י ירושלמי). ולכתחילה אין להחזיר יין פגום לקנקן היין כדי לבטל פגימתו, אלא כיצד יעשה – יתקן תחילה את הפגום על ידי שישפוך מעט יין עליו. ובדיעבד אם החזיר את הפגום לקנקן – כשר, ובלבד שכמות היין הפגום קטנה מהיין שאינו פגום (עפ"י או"ח קפב, ה-ו ומשנ"ב סכ"ז). והבא לקדש על כוס ששתו ממנה, טוב לכתחילה לתקן בשני האופנים; להוסיף מעט יין לכוס ואחר כך להחזיר את הכוס לבקבוק [אם יש שם יין מתוקן יותר מכמות היין שבכוס], ושוב למזוג מהבקבוק לכוס – וזאת כדי לצאת דעת מהר"ם מרוטבורג שהוספת מעט יין אינה מתקנת פגימה.

ד. מצוה מן המובחר למזוג כוס של קידוש מהבקבוק לשם מצות קידוש, בסמוך אליו (עפ"י או"ח קפג, א).

ב. 'קידושא רבה' הוא קידוש שמקדשים ביום השבת. והסמיכוהו על הכתוב זכור את יום השבת לקדשו. מה מברך – אמר רב יהודה: 'בורא פרי הגפן'. (ונקרא כן מפני שברכת קידוש זו נאמרת בכל הקידושים (רש"י ורשב"ם). והר"ן ועוד ראשונים פרשו שהוא לשון 'סגי-נהור' כלומר קידוש קטן).

א. כיון שתקנוהו חכמים כעין קידוש של תורה, אפשר שאף ביום אסור לטעום קודם שיקדש. ואפשר שצריך גם כן שיהא במקום סעודה כקידוש של לילה. וכן כתב הרמב"ם (שבת כט, י). אבל הראב"ד השיגו ואמר שמותר לטעום קודם שיקדש ביום [ונראה שזה שכתב שם להוכיח מכך שיכול לקדש על הפת – אין כוונתו על היום (וע' כס"מ), שהרי לשיטתו שאפשר לאכול קודם הקידוש ביום א"כ אין שום משמעות לחובת קידוש בפת, אלא כוונתו על הלילה, ומוזה הוכיח שעיקר הקידוש היינו הברכה על השבת ולא דוקא על היין שהרי אפשר בפת, ואילו ביום הלא פשיטא שא"א בפת ועל כרחך שביום אינו 'קידוש' ממש אלא אסמכתא לקבוע הסעודה על היין, הלכך אין ראייה מכך שקראוהו 'קידושא רבה' שאסור לטעום מקודם].

ב. יש סוברים שמצוה לקדש בכל סעודה וסעודה שסועד בשבת (ע' שלטי הגאונים בשם ריא"ז). ואמנם כתב הרמב"ם (שבת ל, לט. וכ"ה ב'שלחן של ארבע' לרבנו בחיי) שגם סעודה שלישית יש לקבוע על היין. (על מנהגי קידוש בסעודה שלישית, ע' בספר מנהגי ישראל ח"א פרק ח. וע"ע אמת ליעקב לעיל קא.).

ג. מי שלא הבדיל במוצאי שבת; אמרו בני רבי חייא: מבדיל והולך בכל השבת. כלומר עד רביעי בשבת [ולא עד בכלל. רשב"ם סמ"ג ועוד, ויש גורסים ברמב"ם 'עד סוף רביעי' (ע' תרומת הדשן קנד), אבל כתב המגיד משנה שהגירסה המחזורת היא עד סוף שלישית], שעד אז נחשב 'לאחר השבת' (רבי זירא). וכן פסק רבא להלכה. ואולם אממר (1 מרימר) אמר בשם רבא: מבדיל כל היום כולו אבל לא בימים הבאים. [ובירושלמי (ברכות ה, ב) מובאת דעה שמבדיל אפילו בחמישי. ויש מגיהים: בשלישי].

על האור, לכל הדעות אינו מבדיל אלא במוצאי שבת (רבי יעקב בר אידי. – הואיל ואז תחילת ברייתו. רשב"ם עפ"י גמרא לעיל נד).

א. רשב"ם ותוס' פסקו כדעה ראשונה, שמבדיל עד יום רביעי. ואילו הר"ף ובה"ג ור"ח כתבו: מבדיל כל היום כולו. להלכה נקטו הפוסקים לעיקר כדעה ראשונה (או"ח רצט,ו).
וכן נחלקו הראשונים בתשעה באב שחל ביום ראשון; יש שנקטו שאין מבדילים על הכוס כלל (רמב"ן, ר"ן בדעת הר"ף) אבל שאר הפוסקים נוקטים להבדיל במוצאי תשעה באב. ועל האור מברך במוצאי שבת (בה"ג, רב עמרם גאון, תוס', רא"ש, תשו"ע או"ח תקנו).

ב. גם אם לא הבדיל במזיד במוצאי שבת – מבדיל אחר כך (שלהן ערוך הגר"ז רצט). ויש מי שפירש שזה דוקא כשמבדיל ביום ראשון, אבל בשאר הימים, ההבדלה אינה אלא מדין 'תשלומין' ולכן אם הזיד אינו מבדיל (עפ"י שדי חמד אסיפת דינים ה,טו).

ג. יש אומרים – שלא כפרשב"ם ושאר פוסקים – שאם לא בירך על הנר במוצאי שבת, יברך לאחר מכן כשמבדיל על הכוס (דעה זו הובאה במאירי ובכלבו).

ד. דנו הפוסקים בהבדלה של יום טוב, אם אפשר לעשותה למחר (ע' רעק"א ועוד). ויש מי שכתב שלפי הדעה שמבדיל למחר, בהבדלה של יום הכיפורים יוכל לברך גם על האור למחר, כי ברכת האור במוצאי יוה"כ פ אינה משום זמן בריית האור אלא להורות שיום זה היה קדוש משאר יום טוב ונאסרה בו ההדלקה (ע' ברכת אברהם. אך י"ל שלא מצינו שתקנו ברכת האור אלא בלילה שהרי אין מברכים אלא על נר העשוי להאיר ולא העשוי לשאר שימושים (וע' גם בחדושי רא"מ הורב"ץ), ולמחרת בלילה כבר אי אפשר להבדיל. ועי"ל שאינה תקנה מיוחדת למוצאי יום כיפור אלא נכללת בתקנה הכללית של ברכת האור, וכיון שבכל השבתות זמן הברכה אינו אלא בלילה הסמוך, הוא הדין כאן. וכן סתם בספר שמירת שבת כהלכתה (סב,כו) שאין מברכים על הנר לאחר ליל מוצאי יוה"כ פ).

ואולם לאחר יום המחרת, לדברי הכל אין להבדיל הבדלת יום טוב. ומסתבר שאם חל יו"ט ביום ראשון ולא הבדיל עד יום שלישי, יכול להבדיל ביום שלישי על השבת אעפ"י שהיה בינתים יום טוב (הליכות שלמה).

ד. רב חנא בר חנינא שאל מרב הונא: טעם מהו שיבדיל? אמר לו: אני אומר טעם מבדיל. וכן נהג רבי ירמיה. וכן אמר רבה אמר רב נחמן אמר שמואל. וכן הוכיחו מהברייתא (קה:). וכן הסיק רבא להלכה. ודלא כרב אסי ורב יוסף בשם שמואל שאמרו טעם אינו מבדיל – כעת, אלא למחר לפני אכילתו. ראשונים.
יש מי שאומר שאם לא הבדיל בליל מוצאי שבת, כיון שטעם שוב אינו מבדיל. ואולם להלכה נקטו הפוסקים שאין חילוק בדבר אלא בכל אופן טעם מבדיל (עפ"י או"ח רצט,ו). ואפילו עבר במזיד ואכל (משנ"ב שם עפ"י הרמב"ם).

אמר רב הונא אמר רב: טעם – אינו מקדש (אלא למחר). ונחלקו בדבר רב יוסף ורבה בדעת שמואל. והסיק רבא הלכה: טעם – מקדש.

א. פירש הראב"ד דעת האומר טעם אינו מקדש – לא שאינו חייב בקידוש אלא אחרים מקדשים לו ולא הוא עצמו, שנראה כמבזה את המצוה (ובספר דבר שמואל כתב לפי זה שאם אין אחר שיקדש עבורו – יקדש בעצמו).

ב. מי שטעם מכוס של ברכה – לדעת הכל יכול לקדש (עפ"י תוס').

ג. יש להסתפק כשנוכח בסוף סעודתו; האם מתקיים קידוש במקום סעודה במה שכבר אכל, כמו שכתבו התוס' (ק. ד"ה רבי יוסי) לדעת האומר התחילו מבעוד יום אין מפסיקים, או שמא כיון שבאיסור אכל אין נחשבת סעודה זו (ברכת אברהם).

ה. רב ברונא אמר בשם רב: הנוטל ידיו לא יקדש. (רשב"ם: משום שהקידוש מפסיק בין נטילה לאכילה והרי זה כהסה הדעת, הלכך יקדש אחר ויצא זה בשמיעה ולא יקדש בעצמו. רבנו תם: כיון שסובר רב יש קידוש שלא במקום סעודה, יש לחוש שמא לאחר הקידוש יפליג ויצא. ויש פירושים נוספים). אבל רב יצחק בר שמואל בר מרתא העיד מרב שנהג לעתים לקדש לאחר נטילת ידיו.

כתבו ראשונים (ערשב"ם תוס' ורא"ש) שאף על פי שלהלכה נטל ידיו – יקדש [אף על היין]. ומהר"ם חלאה כתב דוקא על הפת אינו הפסק, לכתחילה יש לקדש ואחר כך ליטול לידים, וכדברי בית הלל (בברכות נא): שמוזגים את הכוס קודם הנטילה. ואפילו ביום שאין שם אלא ברכת 'הגפן' – לכתחילה יקדש ואחר כך יטול. ואילו באשכנז נהגו ליטול תחילה לידים ואחר כך לקדש (ערא"ש ומרדכי; טור ורמ"א רעא, יב ומשנ"ב שם ובסי' רפד סק"ד).

ו. לפרשב"ם, וכן לשאר פירושי הראשונים, לפעמים היה רב מקדש על הפת – כאשר חביבה לו הפת (ואומר 'יכולו' ומברך 'המוציא' ומקדש ואחר כך בוצע ואוכל). ופעמים היה מקדש על היין – כשחביב עליו היין. ואולם רבנו תם אמר שאין מקדשים על הפת כלל, ומפרש הגמרא בענין אחר.

א. כתב הרא"ש שנהגו העם לקדש על הפת, וכן הסכימו כל הגאונים. ואולם הרמ"א (רעב, ט) כתב שאם יש יין בעיר – אין לקדש על הפת, לחוש לדעת רבנו תם (עפ"י מגן אברהם). ומשמע אפילו אם הפת חביבה עליו יותר מיין. אבל בדרך-החיים פסק כמו שמצדד הבית-יוסף בסוף דבריו שאם הפת חביבה יותר מהיין – יקדש עליה. ונראה שאם היין אינו מקובל עליו ואין לו בו הנאה, ודאי נוכל לסמוך על הסוברים לקדש על הפת לכתחילה (עפ"י באור הלכה שם).
ב. כאשר מקדש על הפת, מניח ידיו עליו עד גמר הקידוש, וכמו שאוחזים כוס של קידוש (מגן אברהם).

ג. כתבו פוסקים שקידוש של היום, לפי שאין לו ברכה מיוחדת, טוב יותר לקדש על שכר שהוא חמר מדינה מאשר על הפת, כי כשמקדש על הפת אין כאן שום שינוי (או"ח רעב, ט. ויש סוברים שגם ביום מקדשים על הפת. ע' במאירי).

ד. כתבו רשב"ם (עפ"י רב עמרם גאון) והתוס': אין הבדלה נאמרת על הפת.
ה. מי שאין לו יין ופת ולא שאר משקים שאפשר לקדש עליהם – אינו מקדש (ע' להלן קיד. וברד"ה שהיין גורם). ובהגהות ריעב"ץ (קיד) כתב לקדש על שאר אכלים. ובאגרות משה (או"ח ח"ד מ, כה) צדד לומר שתלמיד טועה כתב זאת, והורה למעשה שאין לעשות כן.

דף קז

קצה. א. מי שאין לו יין להבדיל עליו במוציא שבת – האם מותר לו לאכול?
ב. על איזה משקה אפשר להבדיל, לקדש, ולברך עליו ברכת המזון?
ג. 'המברך צריך שיטעום' – כמה?

א. אמימר נודמן למקום שלא היה לו יין להבדיל ולן בלילה ההוא בלא אכילה. ממעשה זה למדו שאסור לאכול קודם הבדלה [אם הוא ממתין ליין להבדיל עליו].

יש אומרים שאם אין לו יין ושאר משקים שמבדילים עליהם, מותר מן הדין לאכול ואינו חייב להמתין עד למחר, ואמימר שנהג כן – ממדת חסידות. ויש אומרים שלא יאכל עד למחרת – אם משער שיהיה לו כוס להבדיל למחר עד הצהריים. ויש להחמיר כסברה אחרונה, אם לא באדם חלש שקשה עליו התענית (עפ"י פוסקים או"ח רצו, ג).